

”Universitetet är ingen fabrik”

Jorma Mattinen har blivit rektor vid värsta möjliga tidpunkt. Det erkänner han själv och försöker inte dölja den konflikt som nu tornar upp sig mellan universiteten och regeringens krav på effektivitet.

Jorma Mattinen har varit rektor för Åbo Akademi i en dryg månad när Ikaros träffar honom för att diskutera den turbulens som universitetsvärlden upplever just nu. Han känner sig lite oerfaren ännu; det finns möten att närvara vid och människor att träffa innan alla frågor kan besvaras.

Att han vill ”garantera Åbo Akademis existens”, som han uttryckte i en intervju inför rektorsvalet, framgår dock klart och tydligt.

Hur uppfattar du det föreslagna produktivhetsprogrammet?

– För det första måste vi förbereda oss på att programmet i större eller mindre utsträckning kommer att påverka universiteten. Men vilken betydelse det kommer att ha är fortfarande oklart. När det till exempel gäller antalet tjänster som inte kommer att fyllas så lever siffran kraftigt, uttalanden om allt från drygt 11 000 till 1000 tjänster har förekommit.

– För det andra så skulle ett strikt genomförande av programmet innebära en återgång till 70-talet, speciellt om undervisningsministeriets (UVM) förslag om så kallade tjänstepools, dit frigjorda resurser styrs, genomförs. Universiteten skulle tvingas till att äska om varje tjänst och detta strider mot universitetens autonomi som den beskrivs i grundlagen. Enligt den har universiteten rätten att själva grunda och besätta tjänster. De så kallade servicecentralerna skulle dessutom ha negativa konsekvenser för tillgången av service på svenska.

– Men vi måste få mera kött på benen när det gäller den här frågan. Gäller besparingarna pengar eller tjänster? Ifall enbart tjänster, är då undervisningspersonalen

tryggad – som statsmakten nyligen lovade. Hur kommer man att förhålla sig till grundlagen? Allt detta är väldigt oklart. Och samtidigt som man frustrerat kan fråga sig om universitetens kreativitet ska absorberas av produktivetsprogrammet, så tror jag att vi kommer att stå enade i frågan. Rektorerens manifest visade tydligt att universiteten inte kommer att svälja allt med hull och hår.

”Produktivitet” har blivit ett centralt ord i dessa sammanhang. Hur ser du på det?

– Det är ett olyckligt begrepp och passar inte in i en beskrivning på universitetens verksamhet som kanske består i att ”producera” kunskap, men inte produkter. Universitetet är ingen fabrik.

– Visserligen har finansiärer och skattebetalare rätt att vänta sig att vi presterar resultat och på så sätt hjälper Finland, men detta sker inte genom att tillverka produkter. Vilken skulle i så fall universitetens produkt vara? Universitetet bidrar till att öka kunskapsnivån i landet, men ökningen kan inte alltid mätas i ekonomiska termer. Det sättet att mäta har slagit igenom för kraftigt.

– Grundforskningen *kan* leda till ekonomiska fördelar, men det vore väldigt kortsiktigt att endast betona möjligheterna till kommersialisering. Man skapar inget nytt genom produktutveckling. Sedan ska man inte glömma att medan viss forskning, till exempel den naturvetenskapliga, den teknologiska och den ekonomiska, lever i realtid, så finns det forskningsgrenar som skrider långsammare.

Du tänker kanske på de humanistiska vetenskaperna. Hur ser deras framtid ut?

– De humanistiska ämnena sitter i samma båt som alla andra. Att disciplinerna skiljer sig i sitt förhållande till samtiden betyder *inte* att de humanistiska ämnena inte har en samhällelig och en ekonomisk betydelse. Vi lever i en globaliserad värld med en global ekonomi och i en sådan är språkkunskaper, kunskaper om kulturella skillnader och historiska bakgrunder avgörande. För att nämna några exempel.

Har man från regeringshåll visat att man förstår universitetens situation och verksamhet?

– Både ja och nej, vill jag påstå. Medan det nog finns tjänstemän som är väl insatta i universitetsverksamheten så kan man konstatera att finansministeriets utgångsläge varit att helt kallt titta på siffrorna enbart. Man borde bland annat ha insett att UVM inte så enkelt kan jämföras med de andra ministerierna och vad gäller själva UVM så undrar jag hur klar bild man har av situationen och av vad man vill ha.

– Det verkar som om ett tänkande i termerna av kvartalsekonomin slagit igenom inom statsförvaltningen. Det här kortsiktiga tänkandet missar att även om vi i ett slag reformerade universiteten skulle effekterna, goda och dåliga, låta vänta på sig – åtminstone så länge som det tar en årskull att genomföra sina studier.

Det nya lönesystemet väckte ju också en del uppståndelse.

– Ja, och det beror, tror jag, på att folk upplevde att på ett nytt projekt följde en reform som följdes av ett nytt projekt och ännu en reform och så vidare. Man fick aldrig känslan av att ”nu har vi gjort det här och det är färdigt”.

– Tanken med ett sporrande lönesystemet var god – den evaluering det innebär, och som kritiserats, är inget nytt inom universiteten; sådant borde man vara van vid – men nu har vi i snart två års tid gått igenom omskolningar, tillämpningar etc., och så ska det tas om från början. Direktiven är helt enkelt inte klara och folk blir frustrerade. Hundratals arbetsår har satts ned på detta system och man kan ju undra att ifall UVM kräver att vi ska vara effektiva, så varför gäller inte samma krav för dem?

En rapport i Sverige lyfte nyligen fram frågan om den akademiska friheten hotas på grund av kravet på ett högt antal studerande och examinerade, och på grund av externa finansierares inflytande. Ett relevant problem också i Finland?

– Forskare borde ha möjligheten till att bedriva gedigen grundforskning och externt

finansierade projekt erbjuder vanligtvis inte den möjligheten, så visst är det ett problem. Vid ÅA utgör den externa finansieringen 40-45 procent så det är något vi absolut måste fundera på.

– Å andra sidan leder ju den siffran till att man kan ifrågasätta statsmaktens sätt att tänka när det gäller ”produktivitet” och ”effektivitet”. När de flesta doktorander måste förlita sig på extern finansiering för att kunna avsluta sina avhandlingar, måste man undra ifall staten har rätt att ifrågasätta utdelningen på sin finansiering?

UVM betonar bland annat ökad ”genomströmning”, det vill säga att studierna inleds tidigare och avslutas snabbare. Är detta enbart en positiv sak?

– Det finns nog anledning att fundera på en övre gräns för hur länge universitetsstudier kan tänkas pågå. Men då menar jag inte att en sådan gräns ska automatiseras och att en studerande obönhörligt förlorar sin studierätt om hon överskrider ett visst antal år. En studerande kan ju till exempel erbjudas en möjlighet att utveckla sina kunskaper i arbetslivet under en viss tid, något hon sedan kan dra nytta av när studierna återupptas. Varje fall måste därför granskas enskilt.

– Dessutom ska det sägas att den statistik som förespråkarna för ökad genomströmning förlitar sig på ibland ljuger, och jag börjar bli lite trött på allt tjat om långsamma studenter. I ÅA:s statistik finns personer som inte frånvaronmält sig, som bytt från ett ämne till ett annat eller som bytt universitet och inte meddelat om detta. Jag har ingen klar uppfattning om hur många de är men om vi rensade i statistiken skulle den nog se helt annorlunda ut.

Har universitetet ett ansvar att informera sina studerande om situationen på arbetsmarknaden?

– Det är möjligt att informera utgående från statistik, men den statistiken är ju alltid retroaktiv. Prognoser är svåra att ge. Enligt det system som nu råder är det UVM som

kontrollerar utbildningsvolymen och som styr resurserna till de utbildningsområden man uppfattar som viktiga.

– Här måste man konstatera att det är viktigt att beakta hur lång tid det tar att utbilda människor inom ett visst område. För några år sedan satsade man stor på IT-utbildningen och det är först nu som den satsningen börjar visa resultat. Det gäller att tänka långsiktigt.

Hur ser du på det nuvarande stipendiesystemet? Är det rimligt att kräva kontinuitet och resultat av forskare som lever på korta stipendier? Borde vi snegla på Sverige där en forskarplats innebär en tjänst med lön?

– Det här är ett problem som varje universitet i Finland brottas med, men det ska sägas att professorernas ansvar för att söka finansiering till sina doktorander ökat. Det största problemet, med tanke på hur lång tid ett avhandlingsarbete ändå kräver, är att stipendierna inte betytt pensionsår eller socialskydd. Men också här är en förändring på kommande.

– När det gäller Sverige så har vi ju deras system i form av de olika forskarskolorna, men det är naturligtvis för litet. Och det är heller inte ekonomiskt realistiskt att tänka sig en snabb expansion av systemet.

Även om undervisningspersonalen inte berörs direkt av produktivetsprogrammet så kan deras uppgifter komma att öka. Kommer då annan personal, till exempel stipendieforskare utan undervisningskrav, att förväntas undervisa?

– Det är klart att om man minskar på stödpersonalen så måste deras uppgifter skötas av någon annan. Om undervisningspersonalen måste sköta dessa uppgifter och deras primära verksamhet, undervisning och forskning, blir lidande, så kan man tänka sig att stipendieforskare blir tillfrågade om att undervisa. Men man kan inte *kräva* av en stipendieforskare att utföra ett lönearbete utan lön.

– Samtidigt ska man komma ihåg att en stipendieforskare kunde dra nytta av en sådan undervisning eller handledning med tanke på den egna forskningen. En sådan

lösning måste dock vara resultatet av en överenskommelse, det är inte något som kan sättas i system.

Kunde man, med tanke på allt det som nu verkar ske inom högskolevärlden, påstå att universiteten befinner sig i ett brytningsskede?

– Helt klart är att såväl högskolor som yrkeshögskolor står inför stora rationaliseringar. Detta beror främst på årskullarna minskar och högskolorna har för många platser. De politiska beslut som måste fattas är väldigt svåra, men jag tror till exempel inte att det finns någon som vill styra universiteten som man styr företag. Ekonomi är en sak men utbildningen och nyskapandet är universitetens uppgift. Det förstår nog de flesta.

– En åtgärd, som redan introducerats, är att intensifiera samarbetet mellan universiteten och yrkeshögskolorna.

På tal om det: betyder "samarbete" inledningen till en sammanslagning, något som undervisningsminister Kalliomäki starkt förespråkat.

– Där säger jag bestämt nej; en yrkeshögskola är inte ett universitet och vice versa. De typer av kunskap som båda erbjuder, låt oss kalla dem "praktiska" och "teoretiska", pekar också mot att vi har att göra med olika typer av uppgifter. Jag tror också att industrin och den privata sektorn förstår och uppskattar detta.

Handlar det då om att regeringen stirrat sig blind på dessa "strukturomvandlingar"?

– En "stort är vackert"-filosofi verkar dominera och man tycks tro att endast stora enheter kan producera internationellt gångbar vetenskap. Kanske siktar man på den så kallade Shanghai-listan, som rangordnar världen universitet, men man borde inse att det är enskilda forskargrupperns arbeten som ger resultat och Finland kommer aldrig att kunna hävda sig genom storleken på sina universitet – förutom om vi slog ihop alla universitet till ett kanske. Men hur vettigt låter det?

– Den dualism som råder mellan universiteten och yrkeshögskolorna är en fördel, men det är klart att enheterna måste effektivieras; vi har också en ekonomisk realitet att ta ställning till. Under 2006 tror jag att många förändringar kommer att genomföras, bland annat kommer samarbetet med yrkeshögskolorna att förverkligas i en större utsträckning.

– Samtidigt tror jag att UVM står inför ett problem när det gäller vem som egentligen äger yrkeshögskolorna; det finns många kommuner, fonder och stiftelser som kommer att göra sin röst hörd.

Har du inte valt den sämsta tidpunkten att bli rektor på?

- Jo, det kan man nog säga.

Dan Lolax

dan.lolax@abo.fi

Rektorsröster om produktivetsprogrammet

”De som i media starkast fört fram de finländska universitetens så kallade kris är näringslivets ledare. För dem är en reform inte tillräcklig, utan en hel strukturförändring verkar behövas.”

Perttu Vartiainen, rektor för Joensuu universitet

”När man nu begrundar om vi ska ha tre eller fem toppuniversitet, så glömmer man bort att universitetet inte är, och ska heller inte vara, en produktionsenhet för ett snabbt växande marknadsområde.”

Keijo Virtanen, rektor för Åbo Universitet

”Att höja kvaliteten och produktiviteten på universitetens forskning och undervisning genom att minska på personalen är en omöjlig uppgift.”

Lauri Lajunen, rektor för Uleåborgs universitet

”Ett bokstavligt genomförande av produktivetsprogrammet skulle för universitetens del innebära en ödesdiger överbelastning, att konkurrenskraften körs ned och att universiteten handlingsförlamas.”

Ilkka Niiniluoto, rektor för Helsingfors Universitet

Källa: Acatiimi 7/05

DL